

Utdrag av nedanstående bok

-sid. 369-372 Blick på medeltidens befästningssätt

-sid. 389-390 Beritzholm

SKÅNES KONSTHISTORIA

FÖR

MEDELTIDEN
(I Norden ca 1000-1500)

AF

C. G. BRUNIUS.

Architectura est scientia pluribus disciplinis et variis eruditionibus ornata, cujus judicio probantur omnia, quæ ab ceteris artibus perficiuntur opera.

VITRUVIUS.

LUND,

HOS FÖRLÄGGAREN C. W. K. GLEERUP.

KÖPENHAMN,

GYLDENDALSKE BOKHANDELN.

CHRISTIANIA,

HOS FEILBERG & LANDMARK.

1850.

Blick på medeltidens befästningssätt.

Medeltidens borgar i Skåne hade liksom i den öfriga Norden samma grundidé. Skiljaktigheter deri här-
rörde af olika lägen och behof, då lefnadssätt och sträf-
vande ej undergingo märkbara förändringar, och då kru-
tets införande ej föranledde ända till reformationen några
viktigare uppfinningar i befästnings- och belägringssätt.

Slotten och borgarna bestodo dels af en hufvud-
byggnad, dels af en sådan i förening med flygelbyggnad-
er. Sådana fästen anlades antingen på höjder eller å
små holmar eller vid hafsstränder eller nära insjöar. I
brist på någon passande höjd sammanfördes en sådan af
sten och jord. Ofta äro dessa konstgjorda höjder så små,
att derä blott en enda rund eller fyrkantig tornbyggnad
kunnet rymmas. Om ett fäste utgjordes af en enda bygg-
nad, var denna ett rundt eller fyrkantigt torn, hvilket
med bjelklager eller takhvalf fördelades i flere våningar
med små skotthål samt spetsig eller platt betäckning och
murade tinnar. En lös trätrappa uppförde till en liten
dörröppning i andra våningen, hvarifrån spiraltrappor ledde
till de öfriga. Murarna voro så tjocka, att deri funnos
eldstäder, trappgångar, till och med smårum. Ett dy-
likt torn omgafs med grafvar och vallar. Ett starkare
fäste hade ett hufvudtorn, som skyddades af en eller
tvenne ringmurar med grafvar och vallar derutom. Dessa
ringmurar hade port- och småtorn, som, ehuru hufvud-
sakligen beräknade på försvar, innehöllo förråds- och bo-
ningsrum. Både ringmurar och dithörande torn voro för-
sedda med tinnar, de sednare hade jemväl skottgluggar.

Herresätena bestodo dels af en enda hufvudbyggnad, dels af en sådan i förening med flygelbyggnader. Hufvud- och flygelbyggnader voro enligt tidens befästningssätt omgifne med gemensamma grafvar, vallar och plankverk, och derutanför lågo häst- och kostallar, lador o. s. v., hvilka stundom jemväl skyddades med likadana förskansningar. Mellan borgen och ladugården var en vindbrygga samt äfven en sådan öfver yttre grafven. Hufvudbyggnaden, som utgjordes af tvenne eller flera våningar, hade merendels port- äfven hörntorn, af hvilka det förra oftast intog midten af framsidan och innehöll spiraltrappa och fångelserum, de sednare bildade somligstades utsprång från öfra våningarna och kallades derföre hängtorn. Små utbyggnader framskjöto å baksidan, hvilka kallades hyskenor och tjänade till latriner. Om hufvudbyggnaden, som bestod af grofva murar med höga gafvelrösten, hade flygelbyggnader, hvilka stundom voro af korsvirke; så bildades deraf två sidor af en fyrkant, hvars fjärde sida skyddades af en tvärmur med porttorn, hvarigenom en fyrkantig borggård uppkom. Någon gång uppfördes ett herresäte med fyra höga stenhäus, som tillsammans omslöt en borggård. Ingången var liten och dörren enkel och tillslöt med bom innanför. Fönsteröppningarne voro mycket små och källarvåningen hade merendels takhvalf. Någon gång funnos äfven hvälfda rum i öfra våningarna. En mängd små skotthål voro nära takfoten anbragte. Å hufvudbyggnadens framsida emot vindbron eller å tvärmuren fanns en väktargång. Omgifningsmurarne höllos merendels släta, men fingo någon gång rundbågiga band- och taklister, men gafvelröstena voro deremot nichprydda och hade liksom tvärmuren tinnar.

Vattentaken voro vanligtvis betäckta med håltegel och pryddes med sirliga flöjlar.

Hufvudbyggnaden innehöll en källarvåning, som begagnades till förrådsrum och matlagning samt för tjänstefolk. I följande våningar funnos frustuga med sängkammare, herrns gemak och derinnanför sängkammare, jeeuval matsal, borgstuga eller såkallad sladderbur samt gästrum och deröfver riddarsal, stundom intagande en hel våning. Om flygelbyggnader blifvit uppförde, så voro äfven deri stundom källarrum, kök, brygghus, bagarstuga, badrum samt deröfver' skrifvarstuga samt bonings- och gästrum. Dörr- och fönsteröppningar voro merendels oregelbundna både i afseende på storlek och anordning. Omgifningsmurarnas höjning öfver vindbottnen lemnade fritt tillträde på alla sidor till skottgluggarna. Lönngångar voro under första medeltiden kände i norden, ehuru hvarken så allmänna eller så betydande, som en fortlevande sägen derom förmäler. Dessa smygvägar, hvilka anlades vid kyrkor eller kloster, användes äfven vid borgar och förde mellan särskilda byggnader eller från kryptor, torn eller källarrum till busktrakter eller stenkummel. Skorstenarne voro ofta anlagde i gafvelmurarna och rummen uppvärmades med stora spisar. Fönsterrutorna voro stundom målade och innefattade i rosverk. Rummen hade anputs merendels utan målning. Bord och bänkar bestodo oftast af finhuggna hållar. Vid högtidliga tillfällen blefvo väggarne öfverdragne med utsydda tapeter och bänkarne med kostbara dynor. Ljuskronor, lampor och ljusstakar blefvo tidigt begagnade i norden och bestodo dels af messing, dels af silfver. Man nyttjade äfven bloss.

Dylika borgar blefvo antingen öfverraskade eller belägrade och dervid begagnades å ömse sidor armborst,

kastspjut och blidor samt efter 1450 äfven bössor, serpentiner, falkonetter och karthauer. De belägrande uppdrogo förskansningar, anlade minor och kastade eldpilar o. s. v. Stormlöpningar afslogos med nedstörtande af stenar och stockar samt sjudande vatten med iblandad kalk och tjära.

Att en borg under medeltiden stundom var ganska anseelig visar en skildring af Hammerslott, som biskopen Gilbert å Hedemarken 1278 anlade. Detta bestod af en ringmur med ett porttorn, som var lika högt som domkyrkans torn, och derinnanför låg ett stenhus, två våningar högt, med källare, herresal, frustuga, sofkamrar och såkallad sladderbur. Dit hörde jemväl många korsverksbyggnader, som innehöllo borgstuga, frustuga, gästrum, skrifkammare, kök, bagar- och brygghus, badrum och andra boningsrum, så att der kunde i händelse af behof rymmas en besättning af tusen man.

Hertig Knut Lavard, hvilken i sina raskaste år mördades 1131, skall varit den förste, som i Slesvig användt murbruk för befästningar⁵⁹). Då emellertid de äldsta kyrkornas torn äro obestridligen beräknade på försvar, så ha de andelige före berörda tid så vida uppfört fästen af murverk, helst de varit de förste, som i Norden uppträdt såsom byggmästare. Biskopen Petrus i Roskild, hvilken afled 1134, byggde både trä- och stenhus på sina gårdar⁶⁰).

⁵⁹) F. H. Jahn, Danmarks Krigsvæsen i Middelalderen s. 313, 314.

⁶⁰) Script. Rer. Dan. T. I. p. 380.

Valdemar Atterdag fick 1363 å Lunds landsting sköte på Beritzholm med dithörande stenhus, tvenne byar samt en vatten- och en väderqvarn med alla tillhörigheter ¹⁴⁾). Detta slott innehades 1387 af Bydelbach, en kunglig befallningsman, hvilken då gjorde ett stort nederlag på bönder, som sökte försvara sig på Åsums kyrkogård ¹⁵⁾). Af Mogens Munk, som troligtvis fått Beritzholm under förpantning, har drottning Margareta 1401 inlöst detsamma för 700 mark silfver ¹⁶⁾). Christian II förpantade Beritzholm till Olof Jepsen, hvars broder Mauritz Jepsen sedermera fick deraf förpantning på lifstid med villkor att förbättra och vidmakthålla detsamma ¹⁷⁾). En förklaring blef 1526 utfärdad, att emedan Beritzholm hade svag befästning och ej kunde försvaras, så skulle det förläggas under Lindholms slott och birk och innebas under samma förläning af sistnämnde herre ¹⁸⁾). I Färs härad vid Bjerrödsladugård märkas lemningar efter Beritzholms slott, hvilket å ena sidan varit omgifvet af en liten sjö och å de öfriga af vidsträckta moras. Två höga kullar ligga på stranden af sjön och nära hvarandra. Af dessa kullar har den större haft en fyrkantig hufvudbyggnad, den mindre en rund tornbyggnad. Efter hufvudbyggnaden märkas fasta omgifnings- och mellanmurar, efter tornbyggnaden deremot blotta grundvalar. Samma kullar omgifvas af en ganska bred och djup vattengraf, som öppnar sig till sjön, och derutanför åt landsidan höja sig ansevnliga vallar, som å midten haft en genomfart till en yttre vattengraf. En ganska stor ravelin, å hvars ytter-

¹⁴⁾ Primebref 1363. ¹⁵⁾ Script. Rer. Dan. T. VI. s. 534. ¹⁶⁾ Mogens Munks bref in crastino octavæ beat. Petri et Pauli Apost. 1401.

¹⁷⁾ Subm, Nye Saml. B. 2. H. 1. s. 163, 164. ¹⁸⁾ Kongl. br. S. Bartholomei dag 1526.

sta spets grofva grundvalar märkas efter ett porttorn, ligger åt den sidan, hvarifrån en upphöjd körväg infört till borgen från det ställe Bjerrödsladugård är belägen. Utanför ravelinen sträcker sig åter en vattengraf och utanför alla dessa verk märkas spår efter glasiner. Detta fäste har således haft en ganska betydlig utsträckning, och det är märkvärdigt, att en sådan borg uppstått före reformationen och i denna aflägsna trakt. Kullar och vållar äro konstgjorde och bestå af jord med inblandad gråsten. Då sjön nyligen blifvit genom en ganska djup och lång kanal till största delen uttappad, äro alla vattengrafvar numera uttorkade. Åsums kyrka, hvarest Bydelbach vid ett utfall gjorde ett stort nederlag på en hop bönder, ligger en knapp mil derifrån. Det lärer således vara mindre troligt, att Beritzholm är, såsom en lärd forskare trott, detsamma som Bjerresjöholm, hvilket röjer intet spår efter någon borg på medeltidssätt, och som ligger nära tre mil från nämnda kyrka.

Detta avslutar utdraget ur Skånes Konsthistoria av
C.G. Brunius

Utdrag ur Prästrelationer från Skåne och Blekinge 1924 av John Tuneld
(Utgiven 1934)

Ämne: Beritzholm

PRÄSTRELATIONERNA

FRÅN
SKÅNE OCH BLEKINGE
AV ÅR 1624

UTGIVNA MED NOTER OCH ANMÄRKNINGAR AV

JOHN TUNELD

LUND
G. W. K. GLEERUPS FÖRLAG

INLEDNING.

Den 11 augusti 1622 utsände Kristian IV ett reskript till biskoparna i Danmark och Norge med befallning att låta prästerna i de olika stiftetn avfatta antikvarisk-topografiska sockenbeskrivningar och sedan insända dessa till kansliet i Köpenhamn. Tillkomsten av reskriptet står närmast i samband med det planerade danska runverket som man väntade sig av Bertel Knudsen Aquilonius, men som sedermera anförtroddes åt Ole Worm.¹ Två punkter i den reskriptet åtföljande Fortegnelsen beröra också runorna, och i den första anbefallas biskoparna att insända det inkommande runmaterialet omedelbart — alltså ej dröja till dess att allt förelåg klart att inskickas. Men att intresset gällde vida mer än runorna framgår av det omfattande innehållet.

Reskriptet och den medföljande Fortegnelsen lyda på följande sätt.²

”Til Bisperne udi Danmark og Norge Antiqviteter anrørendes.

Vi Christian IV etc. bede Eder og ville at I eders mueligste Flid anvender, allevegne udi Eders Stigt at opsøge og antegne alleslags Antiqviteter og Documenter efter medfølgende Fortegnelses Indhold, og at I saadanne med Flid lader optegne og engang inden Paaske førstkommandes udi vort Cancellie lader indlevre. Hafn. 11 Aug. 1622.

1. Skal forfares i Capitelets Archiver hvad for *documenta historica manuscripta* der udi ere, og hid fremskikkes i Cancelliet.

2. Hos alle lærde Mænd i deres Stifter særdeles Geistlige, saa og hos Kirkerne ingen undertagen, hvad *documenta antiqua historica* de haver, og mod Reversal (dennem som det tilhører at tilskikkes) hid forskikkes.

3. Skal alle Runebogstaver skrevne eller i Steen, heele eller

---

¹ Jfr Orluf i DaStud. 1921: 30.

² NordTidsskrOldkynd. 1: 228 f.

Stykker, eller Træ udhugne, eller paa Metalbelter, og saadanne opsøges, og med Antegnelser hvor de ere at finde, og en rigtig nøiagtig Afskrift af dennem hid forskikkes, og kan Lineamenta med Kride paa Stenene bedst drages og siden aftegnes, og Provsterne og Præsterne forelægges med al Flid strax derom at forfare, og endelig Beskeden til Bisperne fremskikke, som strax skal det udi Cancelliet indskikke.

4. Alle Fortegnelser paa hvis *relationibus* i hver Sogn berettes *de locorum antiquitate vel origine, de præliis, incolis*, om Steenhobe og deres formeente Aarsager og Betydninger, og alt hvis til *Chorographiam* kan tiene.

5. Alle *Calendaria runica* paa Træe og ellers.

6. Alt hvis Cleresiet særdeles *de antiquitatibus, modo numerandi runico, stellarum nominibus, antiquis ritibus*, og alt hvis som kan tiene til vores danske *historias* at enodere og *antiquitates gentis nostræ* at deducere. Item *de moneta, ponderibus & mensuris antiquis tam liquidorum quam aridorum; item pannorum, viarum*. Hvilket alt for bemeldte til Paaske hid i Cancelliet skulde leveres.

Til Bisperne i Sielland, Skaane, Fyen, Ribe, Aarhuus, Viborg, Vendelboe, Opslo, Stavanger, Bergen, Thronthiem.”

[11. ÖSTRA KÄRRSTORP.]

Den 11. Præft haffuer icke udē

Een Sogn ved Naffn Kierftrup¹ / och der vdi effterfølgende 5. fmaa Bÿer.

Kierftrup.²

Denne haffuer fit Naffn aff Kiær, fom der omliggende ere.

Eiliftrup³

Er een liden Bÿ. Meenis at schulle haffue fit Naffn aff een kaldet Eiler eller Eluff, fom førft schulle haffue bygt der paa Platzen.

Aliftad.⁴

Hofz denne Bÿ ere mange Allekiær, aff huilcke (fom Bønderne berette) famme Bÿ haffuer fit Naffn.

Noget fra famme Bÿ i en liden Skoff ligger en liden Gaard eller Torp, fom kaldis Aliftad Torpet.⁵

Rønaes⁶

Een liden Bÿ, haffuer bekommet fit Naffn aff Rønnetræer, fom der haffue voxet mangfoldige i gamle Dage.

Birrid.⁷

Er een liden Bÿ: 7. Gaarde vdi, Een liden Felte, och een Landgilde Mølle.

Hofz famme Bÿ ligger en ftor Skoff, deelt vdi trende Parter, fom ere tuende Heftehaffuer, och den tridje Horferød⁸ kaldit. Och huer aff diffe ferdelis indteppis^a och ved Macht holdis Aarligen aff alle Kong:⁹ Maÿ^{tz} Bønder i Herredet.

I famme Skoff haffuer været it skiønt ftort Slaatt, fom kaldis endnu paa denne Dag Birridzholt / och, fom aff de Ældfte figis, haffuer fit Naffn aff Een ved Naffn Birring eller Birting / fom det førft schulde haffue ladet bygge.

Det figis, at famme Slaat schulle tilforn haffue været fra

¹ Östra Kärrstorp, sn. ² Kärrstorp (Östra), by. ³ Elestorp, by. ⁴ Alestad, by. ⁵ Alestatorp, säteri. ⁶ Rönås, by. ⁷ Bjärröd, by. ⁸ Obekant. ⁹ Avslutat med förkortningstecken.

Cronen vdi —ij^c x Aar, i Mauritz Ibfens, och hans Söns Iacob Mauritzöns Sparris Thjd: Och fiden kommet till Cronen igien vdi Axell Gylldenftierns Thjd.

Samme Slaat haffuer været bygt vdi trende atfchillige Parter: ¹⁰ Paa den Eene var dett rette Hoffuet-Slaatt och fornemfte Hufze: Paa den anden Ladegaarden: Paa den Tridje Een fkiøn Fruchte och Humlehaffue, huor Endnu voxer nogen Humle, dog icke megen.

Imellem huer Part haffuer været dýbe Graffuer met vand och Fiske vdi. Och vindebroer at gaa och age aff den eene Platz till den anden. Vden omkring alle 3 for^{ne} Slaatzplatze haffuer gaaet tuende dýbe Graffuer och volde, aff huilcke Graffuer den Yderfte haffuer hafft fiin Indgang och Flod aff den store Søe, som der ligger nær op till, omkring alt Slaattet, och vdi Søen igien paa den anden Sjde.

Samme Søe ligger faa nær, at den haffuer flagett tet ind till den fornemfte Part aff Slaattet: och haffuer været ftoer och lång; Met mange flags Fiske vdi: Aff huilcken Siø meere end den halffue Part nu er igiengroedt.

Der figis ocfaa, att samme Slaat schulle haffue været lige som it *Afylum*, huort hen Adelen och andre Folck her vdi Skaane, haffde deris Tilflucht, met deris Godz att foruare, naar de frýctede sig for Rjgens Fiender.

Effterat for^{ne} Slaat bleff vdi Axell Gylldenftierns Thjd nedbrødet och ødelagt, bleff fiden en Ladegaard opbyggt noget der fra, som endnu holdis ved Macht aff Kong: ¹¹ Maÿ^{tz} Bønder, Till huilcken der oc ¹² aarligen høftes aff Bønderne, och der paa ftaldis mange Øxen.^b

¹⁰ Texten har: *Parter atfchillige*; över orden stå siffrorna 2 resp. 1, angivande den önskade ordföljden. ¹¹ Avslutat med förkortningstecken. ¹² Till-satt över raden med införingstecken.

11. ÖSTRA KÄRRSTORP.

a. "inhägnas".

b. Beritzholm låg strax nordväst om Bjärsjölagård på tvenne holmar vid stranden av en morassjö, vilken nu är utdikad

224

PRÄSTRELATIONERNA 1624

till torvmosse. Brunius (SkKonsthist. 389 f.) iakttog på sin tid (1850) grundvalar till olika byggnader på och utanför de kullar som nu motsvara de gamla holmarna, men Ljunggren (SkHerreg., under Bjärsjöladugård) kunde 1863 endast finna enstaka fragment av huvudbyggnadens ruiner. Hela anläggningen är nu övervuxen av träd och buskar (Olsson SkHerreb. 145).

Beritzholm nämnes första gången 1363, då det övergick i kronans ägo, sannolikt från släkten Has. Kristian II förpantade det till Oluf Jepsen Sparre till Skurup (befallningsman på Beritzholm 1502, vilket han ännu innehade 1515; död 1516), och då denne dog, fick brodern Mourids Sparre (död $\frac{1}{1}$ 1534) livsbrev på godset jämte Färs härad i stället för Laholms slott, som han hade i pant. Enligt kgl. brev 1526 skulle Beritzholm, som var illa befäst och förfallet, läggas under Lindholms slott och birk samt allt innehavas i förläning av Mourids. År 1529 fick denne gåvobrev på all den sten och det timmer som erhöles vid nedbrytandet av Beritzholm för att användas vid Svaneholms uppbyggande. Såsom Rel. upplyser, stod dock slottet kvar ännu ett halvt sekel därefter. Efter Mourids' död fick hans son Jakob 1535 Färs härad i förläning, med vilket troligen Beritzholm fortfarande var förenat, samt 1569 livsbrev därpå. Jakob, tidigast nämnd 1535, dog $\frac{16}{1}$ 1573. Samma år synes Peder Jensen Brahe (förlänad med Färs härad 1573—77, död $\frac{28}{6}$ 1610) ha innehaft Beritzholm. År 1577 har den i Rel. omtalade Axel Knudsen Gyldenstjerne (landsdomare i Skåne 1579, död $\frac{13}{7}$ 1603) Färs härad jämte Beritzholm i förläning, då länet lades under Landskrona. Rel:s omnämnande av ladugården, som anlades vid Beritzholms rasering, är den första underrättelsen om det nuvarande Bjärsjölagård.

Utdrag från sidan 205

Beritsholm (nu *Bjärsjölagård*) köptes 1363 av kung Valdemar från medlemmar av släkten Has (Styffe 1911 s 70, Ulsig 1968 s 110). Gården kallas »hovedgård» i brevet och var bebyggd med stenhus: howetgardhen i biritz-holm medh stenhwset (1363 18/2 SD 8 s 298 reg från 1476). Gården låg högt vid en numera avtappad sjö, vars vatten letts in i gravar runt borgen (Olsson 1922 s 25, 145). Förleden i *Beritsholm* är genitiv av ett bynamn *Bjärröd* (Ejder 1979 s 140 f, Pamp 1983 s 70).⁴

⁴ Beritsholm inlöstes av drottning Margareta 1401 (ÆDA 1 s 64) och under senare delen av 1400-talet omtalas bla Claus Eriksen som hövitsman på »Beretzholm» (1477 23/9 Rep 2:2 nr 4101) och »Børißhollm» (1487 16/11 Rep 2:3 nr 6517 avskr). Det sistnämnda belägget anförs av J Kousgård Sørensen i DS 14 s 133 som äldsta skrivning för en försvunnen herrgård *Borresholm* i Rynkebo sogn, Odense amt. »Børißhollm» bör utgå ur DS eftersom det inte råder någon tvekan om att belägget avser *Beritsholm* i Skåne.

Utdrag sidan 207 och 208

Borg- och sätessgårdsnamnen på -holm i Danmark framträder i källmaterialet i slutet av 1200-talet och namntypen blir förhållandevis frekvent mot mitten av 1300-talet. Det finns knappast någon anledning att tro att mer än en handfull av 1300-talsnamnen existerade redan på 1200-talet. Främsta skälet är att det i Danmark – liksom i Sverige – är först under andra hälften av 1200-talet som den grupp som senare kallas adel kan urskiljas. Dess gods börjar framträda vid samma tidpunkt och det kan knappast vara en tillfällighet att de första exemplen på namntypen i Danmark – liksom i Sverige – är nämn på borgar och sätessgårdar som tillhör det absolut översta skiktet i samhället, dvs kronan (kungen), kyrkan (biskoparna) och högadeln. Det är också hos dessa grupper som kännedomen om kontinentens befästnings- och byggnadsskick först spreds och det är inom denna grupp som de stora jordägarna står att finna.

Det kan med hänsyn till läget för de äldsta danska anläggningarna knappast råda något tvivel om att de i första hand varit avsedda för försvar. De är ofta anlagda i vattensjuk terräng, en terrängtyp som knappast hade valts om inte stor vikt hade fästs vid försvarbarheten, eller på kringflutna holmar. Såväl betydelsen 'upphöjning i ängs- och sumpmark' som 'kringfluten holme' hos elementet *holm* går att fastställa i de äldsta namnen.